

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ПОСТРИЖЕННЯ Й ІНШІ ОБРЯДИ, ВІДПРАВЛЮВАНІ НАД ДІТЬМИ Й ПІДЛІТКАМИ

Серед різних культурних пережитків, цінних для пізнання таких сфер давнього народного життя, що мало або таки зовсім не освітлюються нашими писаними джерелами, — колишнього світогляду, культури й соціальних відносин, особливої уваги варті останки давніх звичаїв і зв'язаних з ними поглядів, норм і правил, що кермували життям колись у родоплеміннім побуті і в часах переходу з цього родового недиференційованого укладу до побуту територіального, громадсько-класового. Поміж ними важне місце займала система обрядів, котрими правився порядок приймлення і переходу кожного нового члена роду, почавши від самого народження, до відповідних поколінних (возрастних, вікових) розділів родоплемінного колективу.

Система розпочиналась обрядом прийняття новорожденця найближчою родиною: в родині патріархальній — в особі батька, а в інших формах родинного колективу могли то бути інші авторитетні представники. Вони мали констатувати, чи новорождена дитина може вважатися своїм: новим втіленням роду, корисним для нього, чи, може, показує якісь небезпечні познаки, що провіщують біду від сеї будучої людини або натякають на її походження від якоїсь чужої ворожої сили — те, що зветься в нашому фольклорі “відміною”, “обмінчам”.

Продовжувалася ця система в дальших обрядах, котрими дитина віддавалася в опіку благим силам, що опікуються родом. Спеціальний ритуал виводив дитину з аморфного, безполого дитинного стану і прилучав до котроїсь половини роду — жіночої чи чоловічої. Далі проведено її через різні вікові верстви сеї половини, але до моменту признання повноправним членом воєнної верстви — оборонниці роду (чому на жіночій половині відповідали вводили до дівоцької громади, що мала право паруватися зі згаданою воєнною, парубоцькою верствою). В різних примітивних організаціях сеї момент обставлюється особливо святочними, таємничими, часом дуже важкими для кандидата і болісними операціями, що переходили в пробу його мужності, витривалості і под. В деяких за сим першим посвященням ідуть переходи по дальших ступенях соціальної драбини — вступи до різних релігійно-політичних організацій, дуже складних і розгалужених. Часом ця родова структура має більш простий і одноманітний характер: з верстви парубочої, воєнно-безхазяйної (котрій відповідає дівоцька верства, з правом безподружнього парування) парубки переходять до верстви хазяйновитих, постійно одружених господарів; далі до верстви дідів, звільнених з активної військової служби, так би сказати родово-племінного сенату, і сим чоловічим верствам відповідають аналогічні жіночі¹.

Що з того можемо вказати у себе?

¹ Про се в моїх книгах: “Початки громадянства” (генетична соціологія), с. 114 [і] д[алі] і “Історія укр[аїнської] літератури”, [т.] I, с. 218 і далі; Катерини Грушевської: “З примітивної культури”, с. 80–87, 184 [і] д[алі]*.

Християнські обряди — молитвування, надання ймення, хрестини — здебільшого покрили без сліду старші ритуали приймлення народження його батьками чи родиною. Глуха звістка споминає прикмету “стригти дітям перше волосся і варити кашу для рожаниць” коло теперішньої “другої Пречистої”, в серії осінніх свят після зібраного урожаю, що мали, очевидно, характер також і культових трапез на честь “Рода і Рожаниці” — протекторів роду. Під час їх діти “постригалися” вперше і відбувались інші церемонії подібного характеру, що вводили новий родовий наросток до поколінних верств роду. Одна записка при Семеновім дні, 1 вересня, записує: “На Семена постригай і на коня сажай”. З літописних записок XII—XIII в.¹ довідуємось, що в княжих родинах малих княжат на 3—4 році життя постригали і того ж дня садили на коня: при тім відбувався великий всенародний пир — що в розширеній формі відповідав святочній трапезі, яку відправляли по звичайних домах. При тім згадується присутність єпископа, і се показує, що пострижинам надано вже церковного характеру; мало того: в деяких звістках виразно говорить, що княжича стриг єпископ, і то в церкві. Так було і по наших слов’янських землях: в житті одного з чеських князів оповідається, що коли прийшов час обстригти княжича, сю церемонію зробив єпископ після літургії перед олтарем. В слов’янським глаголитським требнику, що зраховується до XI віку, є молитва “на постриженіє власом отрочате” — і в ній взірцем сього обряду представляється обстриження голови і нігтів Мельхіседека Авраамом (апокрифічне оповідання — записане в Палестині нашим подорожником іг[уменом] Данилом на поч[атку] XII в.). При сій нагоді проситься всього добра хлопцеві і його постриженому батькові (“подемлющому власи” — тому, хто приймає волосся); молитва прирівнює його до Симеона, що приймав Христа. Ся молитва ввійшла і до наших требників і в них до пол[овини] XVII в. держався сей обряд “першого остриження”, — що робилось священником над дітьми, не тільки княжичами, а і всякими, і у нас і в деяких інших слов’янських краях дуже довго: відомі ще в XVIII в. накази хорватських єпископів, щоб священники не брали участі в постригах дітей².

У полудневих слов’ян сей обряд заховався в особливо церемоніальних формах: він називається “святими постригами”. Довершити обряд запрошується кого-небудь спеціально, і спрошується рід чи сусіди; пострижений батько, обстригши дитину, дає їй дарунок, і після сього вважається її рідним і опікуном (багато є оповідань, як навіть турки, щоб зберегти себе від якогонебудь юнака-розбійника, запрошували його обстригти дитину — бо від таких запросин не можна відмовлятися). Обстрижене волосся викидалось на обірник (на гній худоби³).

¹ Вони походять з країв великоруських, але тутешні княжі двори, безсумнівно, жили традиціями київськими.

² Про сей обряд в праці К.Нікольського* “О службах русской церкви, бывших в прежних печатных богослужебных книгах”, 1885.

³ Матеріал зібраний в праці Кравса* — *Fr. Krauss*. Haarschurgodschaft bei den Südslaven. — “Internationales Archiv für Ethnographie”, [Bd.] VII, 1894.

З старших переказів звертають на себе особливу увагу польські оповідання про свою стару династію. Князь Попель скликає приятелів на пир з нагоди пострижин двох синів; святі чи ангели в вигляді бідних подорожніх приходять до нього, але він їх не приймає. Тоді вони завітали до хати бідного селянина Пяста, що теж ладився до пострижин свого сина; святі перехожі наділяють його всяким припасом, так що Пяст може запросити на пострижини князя з усім його двором. Перехожі обстригають Пястового сина, дають при тім йому ймення і наділяють його щасливою долею, так що він переймає княжий стіл у роду Попеля. З інших польських звісток виходить, що на княжім дворі справлялись пострижини в сьомім році життя, при тім хлопець діставав нове ймення; єсть натяк, що в волосся хлопця при пострижинах вкладались колоски¹.

Сі подробиці набирають значіння в світлі індійського ритуалу, виложеного в брамінських підручниках і розробленого незвичайно детально. Не входячи в подробиці, піднесемо деякі моменти: постригання відбуваються по першім році, але можуть бути по третім, п'ятім і пізніше, як до котрої касти; робить їх батько мідяним ножем (очевидно, пережиток з доби халколіту, мідяної культури — часів відділення аріїв від індоєвропейської родини). Дитину тримає на колінах мати; в волосся перед обстриженням закладається кілька колосків та кропиться їх водою. Обстрижене волосся мати кладе до посуду з гноєм бика, потім їх закопують. Обряд однаковий для дівчини й хлопця, з тою різницею, що стрижучи хлопця, батько промовляє різні сакральні фрази, а дівчину стриже мовчки².

У нас єсть останки кількох пострижин. Подекуди бабка обстригає дитину зараз як родиться — мовляв, аби не вилисіла³. Священик стриже при хрещенні, в церковнім обряді. Стрижуть по першім році. Стрижуть коло сьомого року⁴. Одні пострижини витісняють з уживання другі, і не

¹ Звістки сі аналізував пок[і́йний] краківський професор Кароль Потканський в студії "Postrzyżyny u Słowian i Germanów"*, Rozprawy Akademii Umiejętności, wyd. hist.-filozof. t. 32, 1895.

² Аналіз індійського обряду у того ж Потканського.

³ Чубинський, [т.] V, с. 4 ("Холмщина").*

⁴ В матеріалах, зібраних на Чигиринщині Марком Грушевським: "В цьому часі (коло третього року) постригають дітей* на статі свою: хлопчика на чоловічу статі, а дівчинку на жіночу. Бувають і поштини сього часу, могоричуют. Але з бідності забувають тепер про це. А за мене (оповідача) то ще гуляли, і мене ще стригли так, а мати розказують не раз, як було ходять гулять до хазяїнів на ці "постриги". Постригають, здається, якраз на іменини, щоб 6 літ рівно було" (Матеріали до етнології, IX, с. 106). "Колись було в звичаю справляти бенкет на закінчення діточого віку перед тим як дитина йшла в пастухи. Тепер то вже минулося". "Минулось те, щоб могорич пити, як чуприна одросте у дитини" (с. 142).

В "Гуцульщині" Шухевича*: "У місяць по родинях стрижуть дитині волосся, аби росло найгуще і аби було файне. Мати бере дитину на руку, кладе обтяте волосся у вугол хати і каже: "Дивися, де я кладу волосся, абись на тім світі знов знало, відки його взяти" (Бо людина мусить на той світ принести кожний кусник свого тіла — волосся, нігті.) "Аби волосся у дівчини росло ладно, треба стрижений волос класти у розсоху верби", "Дівчину заплітають по раз перший, як їй минуло шість років: до сеї чинності запрошують сохтївну жінку; така заплітає волосся серед голови у хрест так: бере з переду, з потилиці, від правого уха і від лі-

знати, чи практикуються вони десь кількаразово в певній системі, але за сим варто питати. Остриження на сьомім році толкують, що в тім часі дитина дістає нові зуби — немов відроджується. Саме ж остриження розуміють як жертву богам — опікунам роду (в зв'язку з сим — положення волосся на гній бика, кидання на гній, у нас паралельне — виливання води з першої купелі дитини до свинюшника).

Сполучення постригів і всадження на кінь, згадуване старшими літописами, мабуть, практика спеціально князівська, заведена для того, щоб скоріше зробити малого княжича повноправним членом роду і спадкоємцем княжого столу. В походженні своїм се два зовсім окремі обряди, як їх бачимо окремо в нашім сільськім обряді, там, де заціліли ще якісь сліди їх. Напр[иклад], баба, входячи вперше до дому, в замовлянні читає: “Як младенець — садись на коня, а младениця — берись за гребеня” (Радомиський пов[іт]). А пок[іийний] Боржковський на Поділлі записав сей обряд* в моменті, як парубка приймають до парубоцької громади: парубки підіймають його на руках і співають пісню, де описується “на конику удалець — наш Іван молодець”, — очевидний останок всадження на коня (піднесення на руках і посадження на коня — обидва обряди явно перейняті із княжого й боярського побуту).

Інше сполучення — з шлюбом. “Чин на постриганіє власом жениху с невестою” стрічається в деяких старих требниках в обряді вінчання, між обміном перснями і самим вінчанням. “Священик, узявши ножиці у матери вінчальної, стриже волосся на чотири части: на чолі, ззаду, над правим і лівим ухом, і так само у невісти навхрест”. Потім приліплює волосся до свічки; молитва та сама, що й на перші постриги¹.

Для легшого збирання матеріалу ставимо такі питання:

1) Що робиться, аби нечиста сила не зіпсувала дитини, або щоб під видом дитини не прийшло на світ чортеня або “відміна”?

2) Які обряди зв'язані з приходом баби-повитухи?

3) Чи при породі нема обрядів, ближче зв'язаних з порогом, сволоком, піччю хати?

4) Що приказує баба при породі?

5) Чи є звичай різати пупа на сокирі для хлопців, на гребені для дівчат, або щось подібне?

6) Що роблять з дитиною, як тільки уродиться? чи не кроплять водою, не посипають чим? коли і як відбувається перша купіль?

7) Чи дають народжену дитину матері на руки, або батьку, або комусь з родини, або показують? чи не обносять по хаті, подвір'ю? не підносять до печі або взагалі не роблять якихось операцій?

вого і, зв'язуючи те волосся на середині, каже: “як зв'язую усе волосся на тобі, аби ся три-мало з усіх штирох боків, так аби ся вязали до тебе з усіх боків парубки, удівці, дідицькі сини, та й котрі найстарші парубки у краї: котрий тебе уздрить, то так аби за тобою умлівав, як риба за водою” ([ч.] III, с. 8, діалектичні особливості стираю для зрозуміння).

¹ У Нікольського, с. 348.

8) Чи не обтинає баба волосся дитині зараз по породі? і як се толкують?

9) Чи вибирають батьки або родина ім'я? чи не називають якимсь іменем тимчасом, до охрещення?

10) Чи нема яких спеціальностей при молитвуванні й хрестинах? чи стрижуть дитину при хрестинах, хто приймає волосся її і що з ним роблять?

11) Що роблять, коли виникає підозріння, що дитина "обмінча", "відміна", від нечистої сили? по чім се міркують, як провіряють? чи не роблять чогось, щоб такої дитини позбутись?

12) Чи нема якихось обрядів в першій році по народженню? чи не грає якоїсь ролі дитина в першій святі Уведення, Різдва, Нового року, Великодня по своїм народженню? чи нема якихось обрядів?

13) Чи в вересні, між Головосіком і Першою Пречистою, не справляється яких трапез на здоров'я дітей, особливо тих, що того року уродились, або взагалі яких-небудь обрядів родинних або церковних?

14) Коли перший раз стрижуть дитину (незалежно від хрещення)? Як се відбувається, хто стриже і хто приймає обстрижене волосся?

15) Чи запрошують на се рідню або сусідів, чи буває почастинок, що при тім примовлюється?

16) Чи нема звичаю стригти дитину в церкві або в якимсь місці поза хатою?

17) Як саме стрижуть і що роблять з обстриженим волоссям? Чи є якісь перекази про силу і значіння волосся взагалі і звичаї та обряди, з ними зв'язані?

18) Чи тоді ж обтинають нігті? чи є якийсь звичай щодо обтинання нігтів та їх переховування?

19) Чи є які спеціальні назви для дітей в ріжнім віку — коли дитині буде 2, 3, 4 і 5 років?

20) Коло 6—7 року, або в іншій часі, чи не відбуваються другі обстрижини? з чим вони зв'язані — чи з днем уродини, чи певною порою року? як саме відбуваються, чи буває почастинок і які-небудь побажання, поздоровлення? Чи годують, напувають чимсь саму дитину — напр., дають їй горілки?

21) Чи нема певного обряду, коли дівчинці перший раз заплітають косу?

22) Чи нема певного обичаю при тім, як діти перший раз приступають до обрядових дитячих забав — весняних, великодніх?

23) В чім виявляється перша поміч хлопця й дівчинки в домовій праці — в пастушенні (підпасич чи пастух) чи чимсь іншим? чи нема для того певної пори і певного обряду?

24) Чи нема певного обряду, коли хлопець перший раз бере участь в оранці? або вперше бере в руки сокиру чи якийсь струмент?

25) Чи садять його на коня, коли саме і як?

- 26) Як дівчина починає прясти, чи нема якоїсь церемонії?
- 27) Коло 14–15 року чи нема певних обрядів, зв'язаних з повнолітністю?
- 28) Як відбувається перше голення парубка? Коли запускають чуб?
- 29) Коли і як приймаються парубки до парубоцької громади, а дівчата до дівоцької?
- 30) Як вперше виходять дівчата і хлопці на вулицю, і як їх там приймають?
- 31) Чи не стрижуть молодих перед вінчанням?
- 32) Чи не відбувається якихось обрядів, коли приймають за свою чужу дитину?
- 33) Чи не відомо чогось понад се?

¹ Про організацію парубоцької та дівоцької громади, вулиці, вечорниць і парування буде особна анкета.

діалектом “общерусского языка”, а українських діячів — сепаратистами. Вірш І. Франка вперше був опублікований у журналі “Літературно-науковий вістник” (1902. — Кн. 12. — С. 179), а згодом увійшов до збірки “Semper tigr” (1906, цикл “На старі теми”).

Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками

Перша публікація: Первісне громадянство та його пережитки на Україні: Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленні. — К., 1926. — Вип. 1–2. — С. 83–85. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Подається за першодруком.

с. 137 Про се в моїх книгах: “Початки громадянства” (генетична соціологія), с. 114 [і] д[алі] і “Історія укр[аїнської] літератури”, [т.] I, с. 218 і далі; Катерини Грушевської: “З примітивної культури”, с. 80–87, 184 [і] д[алі] — йдеться про праці: *Грушевський М.* Початки громадянства (генетична соціологія). — Відень: Український соціологічний інститут, 1921. — 328 с.; *Грушевський М.* Історія української літератури. — Т. 1. — К.; Львів, 1923. — 360 с.; *Грушевська К.* З примітивної культури: Розвідки і доповіді / З передм. М. Грушевського. — Б.м.: Держвидав України, 1924. — 224 с. (в останній праці М. Грушевський покликається на розвідки К. Грушевської “Примітивне мислення і його відгомони в нашій фольклорі” та “Тотем і Мана, дві категорії примітивної мислі”).

с. 138 ...в праці К. Никольського... — тут і далі йдеться про працю: *Никольский К.* О службах русской церкви, бывших в прежних печатных богослужебных книгах. — СПб.: Типография товарищества “Общественная польза”, 1885. — 411 с.

...в праці Крауса... — йдеться про працю: *Krauss Fr.* Haarschurgodschaft bei den Südslaven // Internationales Archiv für Ethnographie. — 1894. — Bd. VII. — S. 161–198.

с. 139 ...професор Кароль Потканський в студії “Postrzyżyny u Słowian i Germanów”... — йдеться про працю: *Potkański K.* Postrzyżyny u Słowian i Germanów. // Rozprawę Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. — Kraków, 1895. — Т. 32. — S. 330–422.

Чубинський, [т.] V, с. 4 (“Холмица”) — йдеться про працю: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским: В 7 т. — Т. 5: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. — СПб.: Типография Майкова, 1874. — 1209 с.

“В цьому часі (коло третього року) постригають дітей...” — тут і далі М. Грушевський цитує видання: Матеріали до українсько-руської етнології. — Т. IX: Дитина у звичаях і віруваннях українського народу: матеріали з полудневої Київщини / Зібр. і упоряд. Марко Грушевський. — Львів: Друкарня НТШ, 1907. — XXIII, 144 с.

В “Гуцульщині” Шухевича... — М. Грушевський цитує та пояснює видання: Матеріали до українсько-руської етнології. — Т. V: *Шухевич В.* Гуцульщина: У 5 ч. — Ч. III. — Львів: Друкарня НТШ, 1902. — 257 с. Упорядником виправлена помилка М. Грушевського у позначенні частини (IV замість III).

с. 140 ...Боржковський на Поділлі записав сей обряд... — М. Грушевський переказує з роботи: *Боржковский В.* “Парубоцтво” как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская старина. — 1887. — Т. XVIII. — Кн. VIII. — Август. — С. 765–776.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>О.Юркова</i> “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П'ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам'яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов'янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об'єднання східного слов'янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулиминє військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Г91 **Грушевський М.С.**
Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)